

PRIME TENTATIVE DE INVENTARIERE A MONUMENTELOR ISTORICE DIN DOBROGEA

*Dragomir Dragoș Dumitru**

Abstract: With the return of Dobrogea to the motherland, the Romanian authorities set themselves the problem of protecting and valorizing the traces of the past, from which the new province benefited to the full. Along with the legislative projects on this topic, an important role was also played by the historical questionnaires to which the local authorities (mayor, notary, teacher, priest) were invited to answer. Among them, the "Table for the inventory of public monuments", elaborated in 1893, which reflects the situation of historical monuments at the end of the 19th century, stands out.

Keywords: Dobrogea, historical monuments, questionnaires.

Teritoriul provinciei istorice Dobrogea, obținut de România în 1878, însuma circa 15.600 de km² și o populație de 147.247 locuitori¹. La acel moment era bine cunoscută bogăția în situri arheologice a Dobrogei, „provincia cea mai bogată în urme din trecutul glorios al neamului”². După cum sublinia Gregoriu G. Tocilescu: „Cu anexarea Dobrogei la coroana României un câmp cu totul nou de activitate s-a deschis bărbăților de știință care se ocupă la noi cu arheologia, epigrafia, numismatica și geografia antică. (...) De la guvernul român, însă, de la instituțiile de cultură ale României, Europa civilizată are dreptul să aștepte luarea de măsuri grabnice pentru conservarea monumentelor cruțate de măcinarea vremurilor, scoaterea la lumină a bogatelor materiale istorice și arheologice din ruinele și din sânul Dobrogei.”³

Pe lângă problemele legislative ridicate de dorința autorităților române de a proteja și valorifica monumentele istorice de pe cuprinsul țării, culegerea de material informativ direct de la locuitorii satelor a reprezentat, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea una dintre noile metode științifice de cercetare și adunare de informații.⁴ Cele două chestionare elaborate de Nicolae Densușianu⁵ au beneficiat de răspunsuri inclusiv din spațiul dobrogean. Conform unor surse, prima listă

* Prof. drd., Liceul Tehnologic „I.C.Brătianu” Nicolae Bălcescu, jud. Constanța,
dragomir_dragos2000@yahoo.com

¹ Gheorghe Dumitrașcu, Corina-Mihaela Apostoleanu, *Spațiul rural dobrogean la sfârșit de secol XIX. Chestionarele Densușianu*, Editura Celebris, Constanța, 2022, p. 6.

² Serviciul Județean Constanța al Arhivelor Naționale (S.J.C.A.N.), *Fond Primăria Constanța*, dos. 34/1935, f. 12.

³ Tocilescu 1882, pp. 97-98.

⁴ Histrian 2016, p. 20.

⁵ Vezi Nicolae Densușianu, *Cestionarul despre tradițiunile istorice și anticitațiile țărilor locuite de români, partea I, epoca până la a 600 d. Ch.*, București, Litografia Carol Göbl, 1893, respectiv *Cestionarul despre tradițiunile istorice și anticitațiile țărilor locuite de români, partea a II-a, epoca până la a 600 d. Ch.*, Iași, Tipografia Națională, 1895.

oficială a monumentelor, ansamblurilor și siturilor istorice ar fi fost elaborată în 1903.⁶

Totuși, în 1893 a fost realizat „Tabloul pentru inventarierea monumentelor publice”, care a cuprins și cele două județe dobrogene, Constanța și Tulcea. Formularul se constituia dintr-un tabel ce cuprindea: numele localității, edificiile publice, împărțite pe două categorii bisericești („biserici, capele, monastiri, schituri și ruinele lor; cimitiruri cu monumente funerarii”) și nebisericesti („ziduri vechi, turnuri, construcții de us civil, fântâni”); „clădiri și ruine particulare”, în dreptul cărora se consemnau „felul clădirii sau ruinei: case vechi de locuit și palaturi și ruinele lor” precum și „numele posesorului”. Urmau „valuri (șanțuri)”, „lagăre de piatră”, „cetăți de pământ” și „mobile”. Trebuiau a fi consemnate, de asemenea, „epoca paroximativă a clădirii și a prefacerilor ce a încercat”, rubrică care cuprindea „epoca clădirii” și „epoca prefacerilor”. Următoarea rubrică se referea la „inscripțiuni”, precum și „obiecte vechi mai însemnate ce se află în interiorul clădirilor sau sunt așezate în clădiri”, aici fiind enumerate: „sculptură sau metal (tîmple, iconostas, cruci, pietre mormîntale cu figurî, colone, etc.”, „pictură (pe pereți, tablouri, epitafe, cărți și manuscrise cu figurî pictate)” precum și „alte obiecte de artă (uși și porți, clopote, cu și fără inscripțiuni, case și alte odore bisericesti, mobilier sculptat, covore, steguri, arme, pahare, etc)”. „Întinderea și mărimea clădirii” era măsurată în „Supr. M. p.”, respectiv „Înălțime M. l.”. Următoarea rubrică era „starea actuală a clădirii”, precum și „se află planuri și copii și publicațiuni pentru aceste clădiri și pentru operele de artă ?”. Rubrica „în localitate se află colecțiuni publice sau private ?” cuprindea două secțiuni : „felul colecțiunii”, respectiv „numele posesorului”. Formularul se încheia cu „diferite observațiuni și comunicațiuni”.

La Hârșova erau menționate „un zid vechi care împreșmuitește cetatea” și „un șanț de origine romană”, la Gârlici „ruine de cetate romană”, la Topal „cetate romană și vase mari de pământ”, iar la Șiriu „urme de cetate romană”. La Adamclissi erau „monument Trophaeum Trajani” și o „cetate romană”, cu mențiunea „a se vedea lucrările Dlui G. G. Tocilescu referitor la acet monument” La Arab-Tabia se găsea un „lagăr”. Hasascia, Nazarcia și Murfatla erau traversate de Valul lui Traian. La Carahaman erau „urme de cetate romană”, în timp ce la Peletlia, Tragas, Gargalik mic, Palman, Cicrăci, Covargik, Cogea Ali, Poparhia, Ister se găseau o „stea” și „mai multe mobile”. Constanța era menționată cu „ruinele unui turn genovez (1300-1400)” și o „cetate”.⁷

Valul lui Traian, care șerpuia, urca, cobora și reapărea la infinit⁸, mai traversa comuna Harancia (lungime 1380 ml, lățime 5 ml), cătuna Harancia (lungime 5900 ml, lățime 3 ml), comuna Osmancia (lungime 2450 ml, lățime 1.5 ml), cătuna Osmancia (lungime 3900 ml, lățime 1.5 ml) comuna Murfatlar (lungime

⁶ Nemțeanu *et al* 2000, p.176.

⁷ Arhivele Naționale - Serviciul Municipiului București (A.N.-S.M.B.), *Fond Comisia Monumentelor Istorice*, dos. 5/1893, f. 2.

⁸ Dimitrie Anghel, *În căutarea tabiei a XVIII-a (Din amintirile unui funcționar dobrogean)*, în „Sămănătorul”, VII, 1908, nr. 26, 222 iunie, p. 627, Apud Anghel 1963, p. 245.

1960 ml, lățime 1.5 ml), cătuna Pădurea (lungime 1180 ml, lățime 1.5 ml). Pentru comuna Cara-haiman existau trei mențiuni: „asemenea la locul numit ghiaur chiar pare a fi fost un mare lagăr”, „la marginea de NV a satului Cara-haiman pare a se cunoaște urmele unei vechi cetăți” și „cruci movile mari care cred că au servit ca puncte avansate de observație”.⁹

„La ½ chilom dela Constanța în spre Mangalia începe așa Țisul Val a lui Traian și care merge până în Dunăre mai sus de Cernavodă.” Valul lui Traian avea aproape 70 kilometri lungime, iar starea lui la momentul respectiv era „în multe locuri nimic, în general mediocră”.¹⁰

Pentru orașul Constanța erau menționate „ruinele unui cheiu din timpul genovezilor și un Țid vechiu” și „diferite colone de marmoră și pietre de ornament pe care se aflau felurite gravuri și care în mare parte s'au depus la Muzeul din București”.¹¹

La Cara-harmaș nu existau „cimitiruri și nici Monumente funerare”; în schimb, „lá marginea satului esist urmile a unor șeánturi unii se crede că în vechime au fost o cetățue care serveá de apărare a unui orașu ale căror urme se cunsocă și astăȚi”, iar „pe locului numit de către locuitori Turci Gheáume Cheiu se vede urmele unei cetăți de pământ, se crede că în vechime în jurulu acestei cetăți ereá unu sat creștinesc ale căru urme se cunoscu și astaȚi”. De asemenea, erau „5 movile mari ale căror vechime nu se cunoaște”. La Pelitlia erau trei movile, iar la Traianu două movile, „ale căror vechime nu se cunoaște.”¹²

La Gargalác mic se găseau „urmele unei șosele petruite și urmele unui zid de piatră lângă țermurile mării; una movilă pe pământurile locuitorilor”.¹³

La Asarlác, comuna Gârlici plasa Hârșova, existau „îngropate în pământ”, „Ziduri de cetate și ruini de case”, pe un teren aparținând localnicului Ghelase Oprea.¹⁴

În cătuna Orașel, pendinte de comuna Ghizdărești, plasa Hârșova, „în partea dreaptă a Dunărei, se zice că ar fi fost un oraș, sunt urme de ziduri vechi, piatră ciugulită, după informațuine ar fi fost și un fort, căci se găsește o piatră cioplită, avend o gaură unde a fost arondat (?) unui turn spre Dunăre.”¹⁵

La Hârșova „un turn se află la est de Oraș construit de peatră brută, aprópe deteriorat, care acum 25 ani a fost în stare bună și căptușit cu lespeȚi de peatra cioplită fără inscripțuini, dar cari s'a distrus de către locuitori întrebuițându-se peatra la diferite construcții” și „un Val fortificativ care înconjoară Orașul, începând de la Dunăre din spre vest, înconjurând Orașul prin punctul Nord și Est și care se termină tot la Dunăre. (...) După tótă probabilitate atât ruina turnului cât și a Valului înconjurător, ar-fi din epoca Romană, ca proba pietrele cu inscripțuini

⁹ A.N.-S.M.B, *Idem*, f. 4.

¹⁰ *Ibidem*, f. 10.

¹¹ *Ibidem*, f. 10.

¹² *Ibidem*, f. 12.

¹³ *Ibidem*, f. 18.

¹⁴ *Ibidem*, f. 31.

¹⁵ *Ibidem*, f. 33

transportate la Muzeul din București, cât și faptul că se găsesc adese și monede Romane” (..) Valul înconjurător a fost reparat pe alocurea în anul 1854”.¹⁶

La Gârlici „deasupra Ghiolului Asarlâch se cunosc urmele unei cetăți romane atât prin monedele ce s’a găsit cât și prin inscripțiuni care în mare parte sunt distruse. De remarcat a fost găsirea unei pietre paralelipipedice cu o verigă puternică analogă cu acele din porturile vechi pentru ancorarea vaselor și care s’a distrus de la locuitori, alte săpături pentru studiu nu s’a făcut.” De asemenea, „în partea de Nord se cunoaște ruinele unui șanț dar în fiecare an se astupă cu culturile și eroziunile apelor.”

La Topal „pe moșia Calachioi unde compania Feves-lille exploatează piatră din cariera Calachioi s’a descoperit urmele unei cetăți Romane găsindu-se 3 vase mari de pământ din care unul se află și azi la carieră și alte obiecte. În anul curent continuând cu exploatarea a dat peste intrarea în cetate și urmele unei locuințe din care se remarcă mai bine cuptorul de piatră. În urma acestei descoperiri s’a oprit exploatarea carierei în această parte pentru a se continua de Stat.

„La cătuna Pantelimon se află ruinele unei cetăți romane în parte de Nord a vetrei satului și în care s’a făcut săpături în compt Ministerului dar fără nici un succes descoperindu-se 2 intrări prevăzute cu trepte de piatră foarte bine conservate asemenea s’a descoperit și io piatră având inscripțiuni pe o parte iar pe alta reprezentând o efigie, un cultivator conducând un plug cu 2 boi, foarte bine conservate a cărora schițe de plan s’a înaintat onor. Minister al Cultelor de către profesorul cătunei Cartal.”

„Începând de lângă Cătuna Cartal și trecând pe lângă cătunele Terzichioi și Pantelimon cu direcțiunea către Mangalia se observă un șir de movile aprópe echidistant și în marimi și din care cauză platoul pe care vine situate aceste movile se zice la dealu „inseratelor” însă nu se cunosc nimic asupra lor neavând altă informațiune.”¹⁷

În cătuna Ceatal-Orman (Pantelimon) din comuna Șiriu a fost descoperit „un ȃid în formă de corabie având fața la răsărit” și „una peatră care pe partea dreaptă posedă o figură de om a cărui parte superióră lipsește peatra fiind ruptă: pe partea stângă o altă figură ce pare a fi de soldat.”¹⁸

În cătuna Frecăței aparținând de comuna Ostrov din plasa Hârșova se găsea un fort vechi, pe o suprafață de 80 m.p., aflat în ruine, „după rămășițele fundamentului care este de piatră cimentată a fost unui fort turcesc care dominează Dunărea, se afla așadar pe movila numită „Frecăței” și situată pe partea stângă a drumului Dăeni - Ostrov. La 1860 acest fort a fost rezidit de turci și servia pentru corpul de observație peste Dunăre, acolo era o casă de zid unde se aflau instalate Căpitănia de port, vama și armata. La 1877 această poziție au fost părăsită, până la acest an au fost schele doar, de la 1877 sau desființat și mutat postul la Hârșova. Forma este rombică avem mai întâi un șanț unde se presupune că erau santinelele

¹⁶ *Ibidem*, f. 35.

¹⁷ *Ibidem*, f. 42.

¹⁸ *Ibidem*, f. 44.

turcești, iar în mijloc erau aședate autoritățile cele l'alte, astăzi sunt toate dărâmate și se găsesc numai urme de fundament”¹⁹

În plasa Mangalia, au fost primite informații negative pentru comunele Adaplar („nu există asemenea monumente publice sau istorice”); Agenelev („În această Comună nu se află nici un fel de monumente prevăzute în acest tabel.” semna Primar Chevim Ađis); respectiv Edilchioi („În această Comună nu se găsește nici una urmă de monumente sau ruine vechi în această comună, pentru care se atestă de noi semnată și de Hogea din localitate.” semna Primar Curseit H. Omer)²⁰

Situația era identică pentru comunele Oltina, Canliea, Hara-chioi, Caranlâc, toate din plasa Silistra nouă.²¹

În comuna Patlagéc din plasa Mangalia, în cătunul Kuciuc Patlagéc se găseau două movile de 150 m suprafață și 5 m.l. înălțime, iar în cătunul Buiuc Tatlagéc erau patru movile de 140 m suprafață, 6 m.l. înălțime. „Movilele sunt de pământ pe terenul locuitorilor.”²²

În comuna Tuzla din plasa Mangalia, se găseau 12 movile, de 147 metri suprafață și 21 m.l. înălțime; iar în cătuna Perveli 7 movile, de 130 metri suprafață și 18 m.l. înălțime. Movilele datau „din timpuri imemorabile” și se găseau „pe pământul locuitorilor”.²³

În plasa Medgidia, în comunele Biulbiul, Cobadin, Cocargea, Cochirleni, Seimeni, Tașpunar și Tortoman nu se găseau „monumente publice sau obiecte de interes arhiologic, istoric sau statistic.”²⁴

Mangalia era înconjurată de movile, fapt care a obligat autoritățile locale să ofere unele „explicațiuni”: „Spre a putea da ore cari lămuriri asupra poziției Movilelor înscrise prin prezentul cestionar, în număr total de 535, le am despărțit în patru serii, luându-se ca punct de plecare Orașul, adică: Seria I Nordul, II Nord-Vestul și IV Sudul, fie care serie o am despărțit în grupe așa după cum sunt așezate Movilele. De acea, ne încercăm pe cât ne este posibil a deviza aceste grupe fără să avem pretențiuni a susține că explicațiunile noastre nu se pôte replica, căci este cu totul imposibilă fără o măsurătoare topografică.

Ia Serie are 237 Movile; ea se compune din cinci grupe adică: 1) grupă urmiază imediat de la eșirea din Oraș, are 196 Movile; între toate există una predominantă; această Movilă mare, în anul 1887 se săpat din Ordinul Dlui Ministru Cultelor și Instrucțiunei publice și la póele ei sau descoperit un mormânt vechiu de piatră. Suprafața ce cuprinde această grupă este de 350000 m.p.; 2) grupă urmiază imediat la ½ Kilometru, se compun din 21 Movile pe o suprafață numai de 4000 m.p.; 3) grupă urmiază imediat la un kilometru pe malul Mărei, se compune

¹⁹ *Ibidem*, f. 37.

²⁰ *Ibidem*, ff. 58, 50, 55.

²¹ *Ibidem*, ff. 111, 117, 119, 121.

²² *Ibidem*, f. 72.

²³ *Ibidem*, f. 76.

²⁴ *Ibidem*, ff. 85, 89, 92, 99, 102, 104.

din 8 Movile; 4) grupă la ½ kilometru de grupa a 2 a înainte se compune din 6 Movile și a 5) grupă ce se compune din 6 movile toate cele din urmă grupe pe o suprafață mult séu mai puțin mare.

IIa Serie are 74 Movile, se compune tot din 5 grupe adică: 1) grupă urmează la ½ kilometri de lângă oraș, ea se compune din 35 Movile pe o suprafață de 2000 m.p.; 2) grupă urmiază imediat la 200 m.l. ea se compune din 5 Movile; 3) grupă urmiază la 600 m.l. ea se compune tot din 5 Movile pe o suprafață mult séu mai puțin depărtată; 4) grupă urmiază la 200 m.l. ea se compune din 22 Movile și 5) grupă se compune din 7 Movile pe o suprafață mult séu mai puțin depărtată.

IIIa Serie are 181 Movile, se compune din trei grupe adică; 1) grupă are 46 Movile care urmiază la un kilometru depărtare de oraș; 2) grupă are 79 Movile și 3) grupă are 56 Movile, ce sunt așezate la distanțe ne regulate și pe o suprafață de 30.000 m.p.

IVa Serie se compune numai din două grupe adică: 1) grupă Are 18 Movile la o distanță de un kilometru de Oraș și 2) grupă are 25 Movile – distanța între dânsele este mai mult séu mai puțin depărtată, iar suprafața este de 16.000 m.p.

Se mai esplică că și în cele din urmă trei serii ca și în prima, există câte o Movilă mare predominantă și că nimeni în localitate nu scie când, de cine și în ce scop sunt făcute.

În seria II a la o distanță de trei kilometri de Oraș este un Izvor mare de apă sulfurosă. Turci'l numesc „Ac. Oban” séu Izvorul Alb la dânsul există scări de piatră pentru coborâre făcute în'adins însă nu se scie de cine și când. În apropierea imediată și pe o pantă ridicată există o temelie de zidărie veche și urme vădite că aici au existat o clădire, dar de asemenea nu se scie când, de cine și în ce scop. Opinia publică susține că de timpuri imemorabile ar fi existat o Monastire al cărei hram ar fi fost „Izvorul Tămăduirei” și cea ce pare că întăresce întrucât-va aceste afirmări este cazul că Creștinii de prin comunele învecinate se adună aci o dată pe fie care an și anume în Ziua Izvorului Tămăduirei, luând cu sine merinde și petrec la o laltă tot cursul zilei însă nimeni cum arătasem nu'și poate da sama nici chiar pentru întrunirea anuală a creștinilor la acel loc.

În Mangalia la 28 Aprilie Anul 1893.”

Semnau primarul, directorul școlilor, secretarul și preotul.²⁵

Pe verso erau prezentate următoarele „explicațiuni”: „Movilele înscrise prin prezentul cestionar, în număr total trei zeci și cinci nu se cunoste de nimeni Epoca clădirei; însă, spre a putea da ore-cari lămuriri asupra pozițiunei lor, le am despărțit în patru serii luând de bază ca punct de plecare Orașul, adică; Seria I Nordul, IIa Nord-Vestul, IIIa Vestul și IVa Sudul, fie care din aceste serii le-am despărțit în grupe așa cum sunt așezate Movilele; Ne încercăm deci pe cât ne este posibil a da explicațiuni asupra grupelor, având pretențiunea a susține că explicațiuni mai lămurite fără o măsurătoare topografică este imposibilă însă.”

Urmau cele patru serii de movile, aproape identice,

²⁵ *Ibidem*, f. 65.

„Ia Serie, 5) Grupă la o distanță de șase kilometri de cea din urmă grupă se compune din 6 Movile IIA Serie 2) Grupă urmiază imediat la 200 m.l. ea se compune din 5 Movile pe o suprafață de 400 m.p. 3) grupă urmiază la 600 m.l. ea se compune tot din 5 Movile pe o suprafață de 250 m.p.

IIIa Serie 2) grupă are 79 Movile la o depărtare numai de 200 m.l. de prima grupă; 3) grupă are 56 Movile la aceeași depărtare de ultima grupă.

IVa Serie are 43 Movile, ea ase compune numai din două grupe adică: 1) grupă Are 18 Movile la o distanță de un kilometru de Oraș și 2) grupă are 25 Movile – distanța între dânsele de un kilometru și $\frac{1}{2}$ și sunt mai mult séu mai puțin depărtate una de alta.

Zidăria înscrisă prin prezentul inventar, se află în seria IIA. Acéstă zidărie a căria numai temelia se cunoște, se află la locul numit „Ac-Oban” în limba Turcă sau „Isvorul Alb” este la o depărtate de 4 kilometri de Oraș. Opinia publică susține că de timpuri imemorabile aici au existat o Monastire al cărei hram ar fi fost „Isvorul Tămăduirei” și cea ce pare că întăresce întrucât-va aceste afirmări este cazul că Creștinii odată pe an și anume, chiar în Ziua Isvorului Tămăduirei se adunau la Monastire unde serbau hramul; și astă-đi încă se mai ține acest obicei; populațiunea creștină de prin comunele învecinate, fără săși dea siamapetru ce, se adună la locul indicat și petrec la o laltă de dimineața până siara.

Mulți susțin că de óre-ce de aici isvorește apă sulfurósă și pentru că în izvor sunt trepte de piatră făcute expres pentru pogorâre ca în ori-ce bae, ceredința Creștinilor era în vechime că, bolnavul ce sar fi îmbăiat acolo în acea zi se făcea sănătos.²⁶

În plasa Mangalia, situația se prezenta astfel: în comuna Sarighiol erau 24 movile „din timpul imemorabil”, cu o suprafață de 148 m.p. și înălțime de 24 m.l. „Parte din aceste movili sunt pe terenul Statului și parte pe terenul locuitorilor”.

Acbași - 6 movile „din timpul imemorabil” (în tabel scrie „idem”), cu o suprafață de 133 m.p. și înălțime de 18 m.l. „Parte din aceste movili sunt pe terenul Statului și parte pe terenul locuitorilor”. (în tabel scrie „idem”),

Agilar - o cetate de pământ, 32 movile „din timpul imemorabil” (în tabel scrie „idem”), cu o suprafață de 192 m.p. și înălțime de 40 m.l. „Parte din aceste movili sunt pe terenul Statului și parte pe terenul locuitorilor”. (în tabel scrie „idem”),

Slaculăc - 29 movile „din timpul imemorabil” (în tabel scrie „idem”), cu o suprafață de 175 m.p. și înălțime de 28 m.l. „Parte din aceste movili sunt pe terenul Statului și parte pe terenul locuitorilor”. (în tabel scrie „idem”),

Mustegep - 6 movile „din timpul imemorabil” (în tabel scrie „idem”), cu o suprafață de 164 m.p. și înălțime de 25 m.l. „Parte din aceste movili sunt pe terenul Statului și parte pe terenul locuitorilor”. (în tabel scrie „idem”),

Carașcula - 7 movile „din timpul imemorabil” (în tabel scrie „idem”), cu o suprafață de 167 m.p. și înălțime de 24 m.l. „Parte din aceste movili sunt pe terenul Statului și parte pe terenul locuitorilor”. (în tabel scrie „idem”),

²⁶ *Ibidem*, f. 65 v.

Chesegec și Două Maiü - o cetate de pământ, 59 movile „din timpul imemorabil” (în tabel scrie „idem”), cu o suprafață de 176 m.p. și înălțime de 20 m.l. Din aceste movile sunt cea mai mare parte pe terenul Domnului M. Kogălniceanu și rest pe al statului și locuitori.²⁷

Pe verso găsim următoarea „Notă”: „La No. 1 (Sarighiol-n.m.) movilele prevăzute se compun parte din ele, înălțimea 16 m.l. și 107 m.p. suprafața iar parte de 11 m.l. înălțimea și 86 m.p. suprafața, ast fel că cifrele însemnate la rubricile No. 16 și 17 (16. supr. M.p.; 17. înălțimea M.l.) sunt ale celor mai mari movile.

La No. 2 (Acbași) idem de 16 m.l. înălțimea și 94 m.p. suprafața și 14 m.l. înălțimea și 105 m.p. suprafața. Idem ca și la No.1 mai sus.

La No. 3 Idem de 29 m.l. înălțimea și 172 m.p. suprafața și 26 m.l. înălțimea, 139 m.p. suprafața, idem ca și la No. 1 de mai sus, iar în capătul drumului care trece de la cătuna Agilar la Cadichioi este o tahie și în colțul tahiei este o ruină de fântână astupată. Aciastă tahie este compusă din pământ și piatră care se compune de 72 m.p. lățimea și 84 m.p. lungimea, iar înălțimea de câte 5,6 și 7 metri l.

La No. 4 Idem sunt movilele de 24 m.l. înălțimea și 142 m.p. suprafața, 21 m.l. înălțimea și 154 m.p. suprafața, 10 m.l. înălțimea și 72 m.p. suprafața, idem ca și la No. 1 de mai sus.

La No. 5 Idem de 26 m.l. înălțimea, 139 m.p. suprafața. 23 m.l. înălțimea și 105 suprafața. Idem ca și la No. 1 de mai sus.

La No. 6 de 24 m.l. înălțimea, 140 m.p. suprafața, 14 m.l. înălțimea și 94 m.p. suprafața, idem ca și la No. 1 de mai sus.

La No. 7 Idem de 14 m.l. înălțimea și 96 m.p. suprafața, 11 m.l. înălțimea și 86 m.p. suprafața. Idem ca și la No.1 de mai sus; aflându-se și o tabie între cătuna Carașcula Chesegec și marginea ghiolului Mangalia este formată după cum urmează: De 97 m.p. lungimea, 160 m.p. lățimea, de 18,20 și 24 m.l. înălțimea, diaspura acestei tabii este în forma unei albi și pe delături niște parapete, etc – această tabie este din timpul Imemorabil”.

Semnau Primar și Notar

Certificau prefectul, revisorul școlar și protoereul județului.²⁸

În comuna urbană Medjidie, plasa Medjidie, se găseau „trei valuri paralele cu calea ferată se întind în partea de miază-zi, care încep de la Marea Neagră trec pe lângă Medjidie unde cel mai despre mează-zi se termină aici iar cele-l-alte două se întind până la Dunăre. Aceste valuri întărite din distanță în distanță cu lagăre militare au fost făcute de imperatorul Traian și de alți împărați romani pentru a apăra provinciile împărăției romane în contra barbarilor ce năvălia dela nord.”

„Pe tot malul Dunărei începând de la Silistra bulgară și până la gurile Dunărei se ved urmele unui drum militar roman, apărut din distanță în distanță pe locurile cele mai înalte, cu lagăre și stațiuni militare. La sud de Medjidie, în comuna Enigea se află un teren numit Adam Klissi, înalt socotit cu aprocsimație ca

²⁷ *Ibidem*, f. 79.

²⁸ *Ibidem*, f. 79 v.

de 15 metri și gros ca de 10 metri. Acest turn este căptușit pe dinafară cu lespede de piatră, pe care sunt făcute chipurile legionarilor romani, luptându-se cu barbarii ce năvăleau în aceste părți (póte cu hoții?); îmbrăcăminte de acestor barbari are mare asemănare cu a românilor de astăzi care locuiesc la țerră. Cam la 3 kilometri spre sud-vest dela Adam Klissi se văd urmele unei cetăți romane întinse unde arcurile de piatră a pereților stau și astăzi în picioare și mărturisesc însemnătatea și mărirea ei. Arb-Tablia (fortul Arabului) în vechime Durostorumu, stațiunea legiunei militare romane a XI-a claudiană, este un podiș înalt ce se întinde între Ostrov și Silistra Bulgariei, locu renumit aici. Rușii au fost bătuți cu totul ce către Turci și puterile aliate la anul 1853. În totă întinderea județului Constanța se ved semănate șiruri de movile (Măgure, Gorgóne, Tumuli), unele mai mari, alte mai mici și care să întind în toate părțile. Aceste măguri nu sunt făcute tot deo dată nici de ace lași și popor. Unele sunt ridicate în amintirea vr'unei mari mari bătălii, altele sunt hotare, altele au semne de drumuri dupe care se călăuzau popoarele care au cutreierat din cea mai adâncă vechime valea dunăreană. Cele mai multe movile însă sunt morminte omenești din vremea când se ardeau morții; în multe din ele s'a găsit vase arse și cenușa pusă în (?) de lespeși, hărburi de vase de lut, lampé sau opaițe, scule de fer și bronz, sticlării și felurite urme și săgeți, tote acestea lucruri se puneau lângă mort de rudele său amicii sei... În acest județ se găsesc o mulțime de monete din timpurile cele vechi, precum și petre cu diferite inscripțiuni romane și eline, fórte însemnate pentru istoria țerii.”²⁹

Pentru comuna Almalău, plasa Silistra-nouă, găsim următoarele „observațiuni”: „Epoca construirii forturilor nu se póte cunoște, acea a prefacerilor se presupune a fi pe la anul 1837 după un plan al generalului Moltche.

Movilele însemnate la No. 2 și 3 se presupune a fi construite din timpul Romanilor, servind ca puncte de observație.

Sarcofagiul este descoperit în anul 1890 în proprietatea locuitorului Petre Nicola. Dnu inspector arheologic este pus în cunoștință despre aceasta. Se presupune a fi aici Necropola Dorostorului.”
Semnează primar, învățător, preot, notar.³⁰

Ceva mai jos, o altă „observațiune”:

- 1) „Arab-Tabia și sarcofagu se află pe teritoriul Comunei Almalău
- 2) Cetatea din Ostrovul Păcuiu lui Sóre este situată în Ostrovul Dunărei cu același nume pendinte de Comuna Bugeac, această cetate are forma unui drept unghi, lungă de 100 metri și lată de 40 metri, cele patru laturi a le sale sunt construite din piatră cioplită, în present întreaga cetate este potmolită cu pământ din cauza inundațiilor ce se face în fiecare an prin venirea apelor mari; de asemenea zidului cetăți se află plantat arbori forestieri de diferite esențe și anume: ulm, arțar, sânger, alun, etc. ce a ce probează că această cetate făcea odinioară parte din malul drept al Dunărei, căci aceste esențe forestiere nu cresc nici o dată în Ostrovul Dunări.”³¹

²⁹ *Ibidem*, f. 94.

³⁰ *Ibidem*, f. 106.

³¹ *Ibidem*, f. 109.

Pentru „Pacuiul – Sóre”, la rubrica „diferite observațiuni și comunicațiuni”, găsim: „Zidurile se află în ruină, deasupra punându-se pământ, au crescut mărăcini și ulmi pe totă întinderea ce ocupă.”³²

Pentru comuna Ostrov, plasa Silistra Nouă: „Pe teritoriul comunei Ostrov se află 5 movile de diferite mărimi.”

„Pe teritoriul comunei Almalău la poalele Arab-Tabiei despre meadă-și se află un sarcofag. Pe teritoriul comunei Bugeac, în insula numită Păcuiului Soare, se află un fort roman avînd forma unui dreptunghi și prin aproximație are 100 metri pe o latură și 50 metri pe altă latură. Zidurile fortului sunt ieșite dela suprafața terenului.”³³

În comuna Satu-Nou, plasa Silistra-Noe, se găsea un lagăr de piatră, care avea trecute ca dimensiuni, la suprafața M.p.- 4 hectare și la înălțime M.l. – 26. „Ca observațiune se notează următoarele în privința lagărului: el se află în direcția N.V. de Comună pe terenul Dunărei, lăsând privitorului ca parte deschisă de privit numai direcția nordică. Pe de o parte și alta este înconjurat cu șanț și are o întindere ca suprafață 4 hectare. Peste tot este acoperit cu pădure (crâng).”³⁴

În comuna Eni-Sala se afla „cetatea lui Grachiu”, aflată pe terenul statului român. Nu se cunoștea epoca clădirii și „nu au fost niciodată prefaceri”. Cetatea respectivă, care se afla „în ruină”, ocupa o suprafață de 2601 m.p. și avea „8 m înălțimea zidului din prejurul și 15 M înălțimea Turnului.”

În cătunul Visterna era semnalată existența a trei cruci de piatră, una de la 1800, alta de la 1830, a treia fără an.

Babadag - „Una fântână construcțiune vechi fără isvoare cu 14 scări cu despărțituri avînd înălțimea didului 8 m și suprafața 8 m.” La valuri (șanțuri) era semnalat un „șanțu Domnescu”. La categoria „movile” – „bățu lui Novac de piatră avînd 150 gros și 2 m înălțime”. „Întinderea și mărimea clădirii - supr. M.p. - 15, înălțimea m.l. – 1 m înălțimea clădirii did de piatră portu numele mormântul lui unei ceobași turc.”³⁵

Pe cuprinsul comunei Aliman, plasa Traian, se găseau lagăre de piatră: „uă canara de piatră la coada ghiolului terenul Statului, are uă scobitură în piatră sus și ua fereastră cu fața drumu ceairului în partea Cătunului Poluci”. Movile: „Uă movilă numită Movila cu ulmu în direcția Com. Mîrlianu; a doua Movilă se află între răspântiile drumului Com. Beilicu și Mîrlianu numită Movila cu pădure; a treia Movilă se află situată aproape de aliman numită Movila săpată; a patra Movilă situată spre cătunul Bacuius numită Movila Bacuius.”³⁶

Pentru comuna Asarlâc, plasa Traian, găsim următoarea formulare: „Tabloul present fiind esact format, care conține un număr de cinci movile aflate pe

³² *Ibidem*, f. 113.

³³ *Ibidem*, f. 135.

³⁴ *Ibidem*, f. 139.

³⁵ *Ibidem*, f. 141.

³⁶ *Ibidem*, f. 143.

teritoriul acestei Comune se certifică de noi”. Semnau primarul G. Ion și notarul V. Talavi.³⁷

În Bairamdede erau 32 de movile „răspândite neregulate pe teritoriul acestei Comuni”.³⁸

Pe arealul comunei Beilic, plasa Traian, se găseau localitățile Teter-licu, cu trei movile, Mal-Cula, cu o movilă, Curia - o movilă, Bee-teși - o movilă, Erehe-sic - trei movile, Taul - o movilă, și Caleana, cu două lagăre de piatră în ruină. Toate movilele erau în stare bună.³⁹

Pe arealul comunei Cađil Murat, plasa Traian, se găseau localitățile Cađil Murat - „I movilă mare din vechime și numită movila verde - alte 5 movile mai mici spre Caraomer, Gaugagi și Tași-veli” și Merdi veli Punar – „I puț construit din piatră, din vechime, și care funcționează și actualmente. Lângă acest puț se află o mică ruină în pământ, construită din piatră, în care construire se află 5 petre mici, cu inscripțiuni vechi pe ele, a căror litere nu am putut a le descifra” și „I Val vechi înpreșmuit în ambele părți cū șanț în petrit, însă tóte ruine, acesta din vecime, să zice că aũ fost o mică cetățuie.”⁴⁰

În cadrul comunei Carabacã, plasa Traian, erau localitatea Carabacã și cătunele Cherticpunari și Beșaul, fiecare cu câte un cimitir secular și o movilă.⁴¹

În cătunul Mangau, pendinte de comuna Cavaclar, plasa Traian, se găseau trei cimitire turcești, precum și „o movilă numită Mongaci”.⁴²

În cadrul comunei Dobromir, plasa Traian, la categoria „nebisericesti: ziduri vechi, turnuri, construcții de us civil, fântâni, etc”, în localitatea Dobromiru vale se găseau trei asemenea ruine, iar în Dobromiru Deal, două. De asemenea, se mai găseau „câte patru movile la fiecare, fără a se cunoaște epoca clădirii”.⁴³

În Cătuna Adamclisi, aparținând comunei Enigea din plasa Traian, se găseau „urmele unei cetăți”, „un monument”, ambele aflate în ruină, patru valuri (șanțuri) și șase movile. Pe cuprinsul localității Enigea se găseau două movile.⁴⁴

Pe cuprinsul comunei Enișenlia, plasa Traian, se găsea câte o movilă la Halvagi Iuc, Dermen Incher, Cazalmasi Iuc, Bazaiurt Iuc, Cercehez Iuc și Cara Iuc -. Câte o cișmea (sau „ceșmea”) se găseau la Dugea Ceșmea (veche de 100 ani), Tepeli Ceșmea (de 36 ani), Giurma Ceșmea (de 70 ani), Chiuciuc Hagi Ceșmea (de 60 ani), Tașuluc Ceșmea (de 20 ani), Gherdeme Ceșmea (de 80 ani), Chior Ceșmea (de 90 ani), Ach Ceșmea (de 40 ani), Abduraman Ceșmea (de 60 ani), Ana Bair Ceșmea (de 30), Bazarghean Ceșmea (de 80 ani), Teche-chioiu Ceșmea (de 100 ani), Nastradin Ceșmea (de 110 ani), Usaclac Ceșmea (de 40 ani) și Satmea Ceșmea (de 80 ani).⁴⁵

³⁷ *Ibidem*, f. 145.

³⁸ *Ibidem*, f. 147.

³⁹ *Ibidem*, f. 149.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 151.

⁴¹ *Ibidem*, f. 153.

⁴² *Ibidem*, f. 155.

⁴³ *Ibidem*, f. 159.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 161.

⁴⁵ *Ibidem*, ff. 163-164.

De comuna Hairan-chivi din plasa Traian aparțineau localitățile Baspunar, cu „1 giamie aflată astăzi în ruină cu cimitir împrejur”, proprietate a statului, ocupând o suprafață de 100 m.p. și având o înălțime de 1 metru, „ruinată, are numai ca jumătate din diduri, acoperină n'are”; „Cimnitirul aflat împrejurul giamiei a fost mai înainte creștin, pietrele cu cruci s'au ridicat de Direcțiunea museului. Bătrâni turci din localitate sau o vechime cimitirului de 1310 ani ce a ce ar însemna că e construit la început erei creștine în Dobrogea (?). Giamia e stricată în timpul resboiului dela 1854.” La Hairan chioi erau „3 movile izolate”, la Demircea „2 idem”, la Sevendic „1 idem”, la Schender „1 idem”. „Movilele datează din epoca Romană”.⁴⁶

În comuna Mârleanu, plasa Traian, se găseau „două lagăre de piatră în partea de N-E”.⁴⁷

În cadrul comunei Urbei Cuzgun, plasa Traian, se găseau localitățile „Cara-Iuchi (3 movile), Bacu-Cuius Iuchiu (1), Movilile Bași-Orman (2), Cuzgun Iuchiu (1), Movila Urluia (1), Iuchiu Cara-amat (1)”. Toate movilele erau în stare bună.⁴⁸

În cazul comunei Alibichioi din Plasa Issaccea, județul Tulcea, la „observațiuni” era notat: „În privința zidului de bisericuță găsite în pământ care e trecut în colona 2. Se vorbește că nimeni nu ține minte de acel zidu de locuitori a acestei comune dar în anu expirat în luna Iulie un om din roșia venit care ceruse autorizație de la onor Minister al Domeniilor de a face mai multe săpături pentru a găsi bani și dânduise autorizația cuvenită sau prezentat aici Dlu Șefu ocol Silvicu Tulcea Niculescu în soțit de acel Rusu, au arătata acel locu, unde săpându au dat de acel zidu, au săpat în termenu acordat, a dat de acel zidu păstratu, spunându că se află o scară beciu în josu și că în acel beciu se află bani, ca acele ziduri au fost o Bisericuță și cându au gudit preoții acelei Biserici, ar fi ascunsu acolo și ne dându de acel locu, fiindu multu de lucru sau lăsat și astupat acele săpături în urma cărui sau dresat procesū verbak de Dlu Șef ocol Silvic Tulcea și înaintat onor Ministeru Domeniilor.”⁴⁹

În procesul verbal din „Anul 1893 Luna Mai în 5 zile” se consemna: „Subsemnați Membri comisiuni din comuna Alibichioi din plasa Issaccea Județ Tulcea pentru constatarea monumentelor Istorice constatăm prin presenta că afară de zidu prezentat în colona 2 din fața acestui tablou și observația făcută mai nou pe mereaua acestei comuni nu mai există alte monumente istorice dupe tote cercetările făcute de noi pentru care am dresat prezentul proces verbal.”⁵⁰ Membrii Comisiunii erau primarul, învățătorul, preotul și notarul.

Protoierul Iconom Gh. Rășcanu, care era „delegatul Chiriarchiei”, detalia situația pentru alte localități:

⁴⁶ *Ibidem*, f. 166.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 168.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 170.

⁴⁹ A.N.-S.M.B, *Loc. cit.*, dos. 22/1893, f. 3.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 3 v.

„La comuna Armutlia - Movile clisecic sê pretinde a fi fost o bisericuță sub pământ, sê vedeși astă-đi zid de piatră.

La comuna Alibeichioi - La pólá muntelui Consul sunt ruini și să đice că a fi fost o biserică, locuitorii satului o numesc „Monstirache”.

La comuna Taița - Se găsesc nisce óle în pământ în partea despre apus o bisericuță iar la răsărit un șant lung cu niște ruini între điduri - se đice că acum câți-va anu sa făcut sepături de niște ómeni veniți din Rosia cu consulul rus.

La comuna Isaccea - Cetatea Eschicole sé pretinde a fi ruinile vechii cetăți Noviodunum epoca Otomanilor.

La comuna Neculițel - Biserica cea veche găsită în pădure la înființarea satului, sê vorbește că este din timpul lui Trajan, are construcție solidă de piatră, ușă de fier.

La comuna Parcheș - Cimitirul din curtea bisericii sê pretinde a fi înaintea bisericii; iar în parte despre nord pe malul ghiolului sunt ruini de điduri vechi ce sê pretinde că a fost odată lagăr.

La comuna Caranasuf - În urmele cetății din baltă se găsesc pietre vechi fără inscripții.

La comuna Casapchioi - Elinschi Grobește se crede că fost un oraș sub numirea de Istros. Calcana un loc de apărare încunjurat din 3 părți cu maluri înalte; a patra parte are un șanț aprópe 2 chilometri.

La comuna Caciamac - Sunt niște urme de ziduri mari în întindere de 50 hectare, se găsesc între Alifac și Cuciuchioi.

La comuna Picineaga - Se află un drum de piatră pe vârful munților care merge la ruinele unei cetăți pe malul Dunărei, și alt drum merge la movila cazacilor.

La comuna Satu Nou - La marginea satului se află un deal care se cunosc urme de ziduri ce să đice a fi fost cetatea „Cali-bair?”

La comuna Văcăreni - La biserică se găsesc cărți cu litere chirilice dela 1894 în cóce; clopot fără inscripție se pretinde a fi dela 1828; cădelniță dela 1828, policandru 1828 și alte vasé de metal tot dela 1828 ?

La comuna Garvanu - La finele munților Buceag spre Brăila este urma unui pod de piatră inundat, lat de 6 m, lung de 120 m. Asemenea se găsesc mai multe monede cu chipul lui Romus și Remus și Isus Cristos.

La comuna Sabangia - Se đice că acele movile există înainte de înființarea satului a cărui dată nu se đice.

La comuna Visterná - În cimitirul vechi sunt 4 pietre sculptate cu forme de fórfeci una reprezintă anul 1830 sub numele de Ivan. Cele alte 3 n'au anul. Mai sunt pietre una sculptată cu nicovală, foi, ciocane, clește cu 2 figuri de ómeni fără date cu forme de palanțe, al căror an nu se cunosc.”⁵¹

Inventarierea monumentelor istorice, realizată în 1893, era necesară, dat fiind contextul epocii. „Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice” fusese promulgată prin Înaltul Decret Regal nr. 3658 din 17 martie 1892 și

⁵¹ *Ibidem*, f. 6.

apoi publicată în Monitorul Oficial nr. 187 din 24 noiembrie 1892. Carol I a mai semnat, în aceeași zi de 17 martie 1892, Decretul prin care sancționa „Legea pentru descoperirea monumentelor și obiectelor antice”. Regulamentele acestor două legi au apărut la 28 ianuarie 1893 (Monitorul Oficial nr. 239 din 28 ianuarie/9 februarie 1893). Astfel s-a instituționalizat o nouă politică privind monumentele istorice, care a fost determinantă pentru desfășurarea activității de cercetare istorică din prima parte a secolului XX.⁵²

BIBLIOGRAFIE

Arhivele Naționale - Serviciul Municipiului București, *Fond Comisia Monumentelor Istorice*, dos. 5/1893, dos. 22/1893.

Serviciul Județean Constanța al Arhivelor Naționale, *Fond Primăria Constanța*, dos. 34/1935.

Anghel 1963, Anghel Dimitrie, *În grădină (poezii și proză)*, Editura Tineretului, 288p.

Dumitrașcu, Apostoleanu 2022, Dumitrașcu Gheorghe, Apostoleanu Corina-Mihaela, *Spațiul rural dobrogean la sfârșit de secol XIX. Chestionarele Densușianu*, Editura Celebris, Constanța, 394 p., ISBN 978-606-9711-29-3.

Tocilescu 1882, Tocilescu Gregoriu G., *Monumente epigrafice și sculpturale din Dobrogea*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, An I, Vol I, Fasc. I, București, , pp. 97-98.

Histriean 2016, Histriean Camelia *Proiect editorial finanțat de Administrația Fondului Cultural Național*, în „Brăila 648”, Număr editat de Muzeul Brăilei „Carol I”, la 20 ianuarie 2016, cu prilejul zilei municipiului Brăila, p. 20.

Nemțeanu *et al* 2000, Nemțeanu Ruxandra, *Metodologia evidenței monumentelor istorice. Rezumat*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, An XI, nr.1-4, pp. 175-185, ISSN 1221-552X.

Velescu 1992, Velescu Oliver, *Preliminariile Legii monumentelor istorice din 1892. Fapte istorice, juridice și deprinderi estetice*, în „Revista Monumentelor Istorice”, Anul LXI, nr. 2, pp. 5-13, ISSN 1220-174X.

⁵² Velescu 1992, p. 12.